

om de Lage Landen heen gevaren. En dat raadsel blijft onopgelost, ondanks het loffelijke streven van Sigmond een 'gegevensbank' voor nader onderzoek te creëren. De poging om een groot aantal havens overeen langere periode in hun onderlinge samenhang te beschouwen is daarmee zeker niet mislukt. Het is een geslaagde onderneming alleen al in die zin dat *Zeehavens* de noodzaak tot dieper en uitgebreider onderzoek duidelijk heeft aangetoond.

P. C. van Royen

D. Vanysacker, *Hekserij in Brugge. De magische leefwereld van een stadsbevolking, 16de-17de eeuw* (Vlaamse historische studies V; Brugge: Marc van de Wiele/Genootschap voor geschiedenis, 1988, 201 blz., f41,44, ISBN 90 6966 035 0).

Een van de belangrijkste verworvenheden van het recente onderzoek naar toverij in de Nederlanden is ongetwijfeld de ontzenuwing van het nog te vaak klakkeloos herhaald stereotiep dat toverij een typisch ruraal verschijnsel zou zijn, uit agrarische problemen te verklaren en door de toenemende verstedelijking onherroepelijk gedoemd te verdwijnen. Dat stadscultuur allerm minst tegengesteld is aan een magische denk- en leefwereld, wordt in deze licentiaatsverhandeling (Leuven, 1985) van Dries Vanysacker afdoende aangetoond. Het vroegmoderne Brugge blijkt er te wemelen van magische specialisten als Scheeve Leene, Lyne de Roovroevrouwe, Michiel Smit, Pieter de Clercq of pater Logghe die de reputatie hadden het onheil dat de burgers overkwam met hun technieken te kunnen verhelpen. In zekere zin is het eerste van de vier hoofdstukken van dit boek dan ook het meest vernieuwend: aan de hand van een grondig onderzoek in de Brugse archieven wordt het geheel aan magische praktijken dat in de bronnen sporen heeft achtergelaten in kaart gebracht, althans zolang de rechterlijke archieven daar uitsluitel over geven. Feitelijk tot ca. 1650, met een enkele uitschieter naar later. In de overige hoofdstukken buigt de auteur zich uitvoerig over de processen wegens toverij die in Brugge zijn gevoerd. Daarin zijn duidelijk drie hoogtepunten te onderscheiden: 1543-1547, 1596 en 1634-1636. In de interpretatie van de vergripen zoals die in de procesakten tot uiting komt, bespeurt de auteur een ontwikkeling die weliswaar niet rechtlijnig is, maar niettemin enkele duidelijke fasen kent. Grofweg loopt ze van veroordeling wegens schadelijke toverij (eind vijftiende, begin zestiende eeuw), via een meer rituele interpretatie van de magische praktijken met incidentele duivelsomgang, naar een ronduit demonologische visie (vanaf 1596). Opmerkelijk is de uitdrukkelijke afwijzing van de demonologie bij processen uit 1618-1620, gevolgd door een even expliciete terugkeer tot die interpretatie in 1634. In dat licht is het belangrijk te weten wie de rechters waren. Daaraan is terecht een belangrijk deel van deze studie gewijd. Vanysacker maakt aannemelijk dat de Brugse humanisten, waaronder de bekende jurist Joost de Damhouder die zelf een heksenleer schreef, en verschillende leden van de schepenfamilie De Wree, een centrale rol speelden in de processen en dat de voortdurende wisselingen in het schepenambt de schommelingen in de intensiteit van de demonologische interpretatie mede kunnen verklaren. Een nauwkeurige analyse van de procesakten uit 1634 geeft tenslotte inzicht in de dynamiek van de processen zelf — al moet ik bekennen dat ik wat allergisch ben voor nietszeggende generalisaties over jaren van 'totaalangst' waarin 'de tijd rijp [was] voor zondebokken' (117).

Hoewel dit een boeiend en rijk boek is, valt toch te betreuren dat de auteur niet heeft geprofiteerd van het recente onderzoek van zijn Noorderburen maar zich sterk door de Frans- en Engelstalige auteurs op sleeptouw heeft laten nemen. Ook al verzet hij zich uiteindelijk tegen

de wat karikaturale ontwikkelingsvisie van R. Muchembled, de sterk ruraal gekleurde verklaringskaders van de Fransen en Engelsen hinderen zijn analyse zichtbaar. De euvelds waaraan nogal wat van die auteurs lijden, vinden we dan ook in zijn studie terug: een al te vooropgezet beeld van wat magie inhoudt, in plaats van een heuristische bepaling daarvan op grond van het materiaal — met daaraan gekoppeld de vraag hoeveel de auteur vanuit zijn startpunt nu precies als magie heeft 'herkend'; een gebrekkige conceptuele afbakening tussen religie, magie, contramagie, toverij en hekserij, waardoor het werk een nogal encyclopedisch, te weinig gestructureerd karakter krijgt; een onzorgvuldig en anachronistisch woordgebruik waarbij hardnekkig over 'hekserij' wordt gesproken terwijl allerlei geheel verschillende vormen van magisch handelen en toverij worden bedoeld. Vanysacker heeft dit laatste punt wel degelijk opgemerkt, maar meent dat een geüniformeerde terminologie bij internationale vergelijkingen meer helderheid zal brengen (149). Vandaar kennelijk zijn keus voor 'hekserij'. Ik denk dat hij zich daarin vergist, en dat niet de terminologie vergelijkingen mogelijk maakt, maar de inhouds- en contextanalyse, en die zal toch wezenlijk vanuit het tijdsperspectief dienen te vertrekken. Vanysacker zoekt duidelijk—en tevergeefs—naar een grote theorie die alles verklaart en werkt daarbij naar mijn smaak nog teveel met het beschavingsperspectief van de zich emanciperende burger: zijn voor een historicus intussen toch wel overbodig geworden verontwaardiging over de vervolgingen (de 'heksenwaan') zet daarbij af en toe een hinderlijk moraliserend toetje. Zelfs toont de auteur zich geïrriteerd door het obstinaat gebruik van het 'magische getal negen' dat 'er bijna tot in de treure toe [wordt] bijgesleurd' (40); alsof juist de frequentie van dat gebruik niet de magische waarde van het getal aangaf. Wellicht zijn dit echter jeugdzonden van een onderzoeker die met dit boek heeft getoond niet terug te schrikken voor een uiterst complex thema en de ins en outs daarvan uitstekend te beheersen.

Willem Frijhoff

H. H. Rowen, *The Princes of Orange. The Stadholders in the Dutch Republic* (Cambridge Studies in Early Modern History; Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 253 blz., £25,- ISBN 0 521 34525 1).

Naar de tweeledige titel reeds zou kunnen doen vermoeden, staat in dit boek de geschiedenis van het stadhouderschap als instelling centraal, al wordt het verhaal daarvan dan hoofdzakelijk aan de hand van de levens der afzonderlijke Oranjes verteld. Het stadhouderschap was een instelling *sui generis*, verzekert de auteur in zijn *Preface*. Niet een gefnuikte, onvolgroeide of anderszins gehandicapte variant van het koningschap, maar een eigensoortig *informal institution*, zo'n object en redding van een nieuw soort politieke geschiedschrijving waarin evenement en structuur geen elkaar uitsluitende alternatieven zijn, maar juist de elkaar aanvullende constituerende elementen van de werkelijkheid. De geschiedenis van de stadhouders en het stadhouderschap, zoals vervolgens door Rowen opgetekend, verradt diens grondige kennis van de Nederlandse geschiedenis en van de literatuur, ook die uit de betrokken eeuwen. Rowen onderstreept, hoezeer de visies op aard en noodzaak van het stadhouderschap uiteenliepen en geeft aan dat de feitelijke betekenis ervan in hoge mate afhankelijk was van politieke omstandigheden, van persoon en optreden van de diverse stadhouders. Een wezenlijk element van de constitutie van de Republiek maakte het stadhouderschap zijns inziens niet uit: die kon ook zonder stadhouder floreren. De kansen voor het stadhouderschap lagen in de behoefte aan